

Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı? (*)

Doç. Dr. Cem SOMEL (**)

1. Giriş

Dünya ekonomisinin küreselleşme kelimesiyle anılan bugünkü evresinde kalkınma stratejisi nasıl olmalı sorusunu tartışabilmek için az gelişmişliğin ne olduğu ve az gelişmişliği sürdüren sebepler konusunda fikir sahibi olmak gerekir. Onun için bu tebliğde önce, dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunda az gelişmişliği sürdüren sebepleri irdeleyeceğiz. Ardından, kalkınma konusunda gelişmiş ülkelerin ve örgütlerinin bize telkinlerini tartacağız. Son olarak da kalkınma stratejisi nasıl olmalı sorusunu cevaplandırmağa çalışacağız.

Tebliğin ana fikrini özetleyelim. Günümüzde az gelişmiş toplumların en bariz özelliği fert başına sabit sermaye stokunun azlığı ve teknolojide dışa bağımlılıktır. Az gelişmişliğin bu sebeplerini ortadan kaldırmanın yolu sabit sermayeye, eğitime ve araştırma geliştirmeye yoğun yatırım yapmaktır. Az gelişmiş ülkelerde yoğun yatırım yapılamamaktadır. Zira bu ülkelerde uygulanan siyasetler yatırıma yönlendirilebilir kaynakların bir kısmının dışarıya, gelişmiş ülkelere transferine yol açmakta, kalanının da ülke içinde lüks tüketimde ve gereksiz harcamalarla israf edilmesini sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerin devletleri, kurumları, bilim adamları bu dışarıya transferi ve yurt içi

(*) Emek Politikaları Sempozyumu 24 Mart 2001'de Ankara'da yapılan sunuştur.

(**) ODTÜ İİBF İktisat bölümü Öğretim Üyesi.

israfı kuramsal kılıflarla savunmaktadır. Onların telkinleri (IMF-Dünya Bankası politikaları) hem kalkınmayı kösteklemektedir, hem de az gelişmiş ülkelerin iç gelir dağılımını bozarak emekçilerin sefaletini artırmaktadır. Kalkınma stratejisi bu dışarıya kaynak transferini ve lüks tüketim ve israfı önleyerek insana ve sabit sermayeye yatırımı mümkün mertebe artıracak politikaları gerektirir.

2. Az gelişmişliğin etkenleri: sabit sermaye ve yatırım yetmezliği

Türkiye ile gelişmiş ülkelerin refahını karşılaştırmak istediğimizde ilk akla gelen ölçü, fert başına gayrisafi millî hâsıladır. Türkiye’de 1999’da fert başına gayrisafi millî hâsıla cari kurla 2900 dolar idi. O yıl ABD’nde fert başına garisafi millî hâsıla. Türkiye’dekinin on katı idi. Almanya’nın ve Fransa’nın fert başına gayrisafi millî hâsılası Türkiye’ninkinin 8 katından fazla, İtalya’nınki Türkiye’dekinin altı katı idi.

Bu rakamlar gelişmiş ülkelerde her çalışan kişinin ortalama olarak Türkiye’dekinin birkaç katı katma değer ürettiğini göstermektedir. Bu katma değer toplumun çeşitli kesimlerine ücret, kâr, rant geliri olarak bölüşülmektedir. İmalat sanayiinin alt sektörlerinde ABD ile Türkiye’de çalışan başına katma değer rakamlarına bakmak çalışan başına katma değer farkını daha somut olarak görmeye yarar.

Birinci tabloda Türkiye’de ve üç gelişmiş ülkede (ABD’nde, İtalya’da ve İsveç’te) imalat sektörlerinde çalışan başına katma değerler (bin dolar olarak) verilmiştir. Bu rakamlar, alt sektörün üretim değerinden (üretimin satış hasılatından) ham madde, yardımcı madde, enerji gibi maddî girdilerin maliyetini çıkararak elde edilen toplam katma değeri, çalışan sayısına bölerek elde edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde çalışan başına katma değer Türkiye’dekinden çok yüksek olduğu görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde çalışan başına katma değer rakamlarının Türkiye’dekinden yüksek olmasının iki sebebi olabilir. Birincisi, gelişmiş ülkelerde işçi başına *fiziksel üretim* daha yüksek olabilir. İkincisi, gelişmiş ülkelerde sınaî mamullere Türkiye’dekine nazaran daha yüksek *fiyat* saptanmakta olabilir. Önce işçinin fiziksel üretkenlik farkının sebep ve sonuçlarını irdeleyeceğiz. Sonra fiyatlandırma farkının etkilerini inceleyeceğiz.

Tablo 1
Türkiye’de ve bazı gelişmiş ülkelerde imalat sanayii alt sektörlerinde çalışan başına katma değer ve ortalama ücret (bin ABD doları)

	ABD 1995		İtalya 1994		İsveç 1994		Türkiye 1994	
	Çalışan başına katma değer	Ücret	Çalışan başına katma değer	Ücret	Çalışan başına katma değer	Ücret	Çalışan başına katma değer	Ücret
Gıda	111	25	57	...	47	23	24	5
Dokuma	52	22	45	...	41	21	21	4
Giysi	41	16	34	...	33	18	15	2
Deri-kürk ürünleri	57	22	50	...	45	20	14	3
Ayakkabı	41	17	32	...	33	18	13	3
Ağaç ürünleri	54	23	43	...	56	23	11	4
Mobilya	47	22	39	...	41	21	16	3
Kağıt	130	36	61	...	81	27	31	7
Matbaacılık-basın	82	29	59	...	46	25	43	5
Sınai kimyevi maddeleri	246	46	73	...	89	28	64	10
Diğer kimyevi maddeleri	219	39	81	...	124	28	72	9
Kauçuk ürünleri	79	30	71	...	51	23	46	10
Plastik ürünleri	70	26	53	...	46	23	27	3
Toprak ürünleri	57	25	43	...	48	23	46	5
Cam	94	32	58	...	45	24	43	9
Maden dışı mineral ürünleri	83	30	57	...	58	25	24	7
Demir çelik	106	40	60	...	71	27	50	10
Demir dışı metal ürünleri	95	33	54	...	58	25	29	7
Metal ürünleri	68	28	45	...	50	23	23	4
Elektrikli olmayan makine	90	35	52	...	56	26	16	6
Elektrikli makine	114	34	51	...	56	27	39	7
Ulaşım araçları	109	42	39	...	54	26	29	7

Kaynak: UNIDO 2000 (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü).

Gelişmiş ülkelerde çalışan başına fiziksel üretimin Türkiye'dekinden fazla olması, gıda sektöründe çalışan başına daha fazla ton domates salçası, zeytinyağı vs., dokuma sektöründe çalışan başına daha fazla pamuklu, yünlü kumaş vs., giysi sektöründe çalışan başına daha fazla erkek-kadın-iç-dış giysileri vs. üretiliği; kısaca her sektörde çalışan başına hacim veya ağırlık veya birim sayısı olarak daha fazla üretim gerçekleştirildiği anlamına gelir.

Bu fiziksel üretkenlik farkının da çeşitli sebepleri olabilir. Bunlar (1) gelişmiş ülkelerde işçiler ortalama olarak daha uzun süre çalışmakta (daha az tatil yapmakta, daha uzun mesai yapmakta) olabilir. (2) Gelişmiş ülkelerde işyerlerinde daha iyi çalışma organizasyonu işçilerin üretkenliğini yükseltmekte olabilir. (3) Gelişmiş ülkelerde işçiler daha eğitilmiş olduğu için fiziksel verimleri daha yüksek olabilir. (4) Gelişmiş ülkelerde çalışanlar daha çok ve daha modern sabit sermaye teçhizatı ile çalıştığı için fiziksel verimleri daha yüksek olabilir.

Çalışma süre farkı ve işyerinde üretim düzenlemesi, gelişmiş ülkelerde imalat sektörlerindeki çalışan başına katma değer Türkiye'dekinin 2, 3, 4, 5 katı olmasını izah edemez. Gelişmiş ülkelerde işçiler yılda Türkiye'deki işçilerin 2, 3, 4, 5 katı uzun süre çalışmamaktadır. İşyeri düzenlemesi de bu büyük farkları izah edemez.

Üretkenlik farkının asıl sebepleri, gelişmiş ülkelerde işçinin daha çok eğitilmiş olması ve özellikle işçinin daha çok sabit sermaye ile çalışmasıdır.

Eğitim işgücü verimini artırır. 1997'de ABD'nde orta okul çağındaki çocukların okula devam oranı yüzde 96, İtalya'da yüzde 70, İsveç'te yüzde 100, Türkiye'de yüzde 58 idi. 1997'de ABD gayrisafi millî hâsılasının yüzde 5'ini, İtalya yüzde 5'ini, İsveç yüzde 8'ini, Türkiye yüzde 2'sini eğitime harcadı. 1998'de Türkiye'de 15 yaşından büyük erkeklerin yüzde yedisi, kadınların yüzde 25'i okuma yazma bilmiyordu. Gelişmiş ülkelerde böyle bir sorun yok. Bu farkların ve eğitimde kalite farkının işgücünün üretkenliğine yansıtacağı tahmin edilebilir.

Fakat fiziksel üretkenlik farkının en önemli sebebi işçilerin eğitim ve beceri farkı olsa idi, 1960'larda Avrupa ülkeleri Türkiye'den işçi talep etmezdi; o ülkelere göçen Türkiyeli işçiler ilâve eğitim görmeden Türkiye'dekine göre çok daha yüksek ücretle çalışma fırsatı bulamazdı. Türkiye'den Avrupa'da çalışmaya giden, beş yıl ilköğretim okumuş az eğitilmiş işçiler Alman, Fransız, İsveç işçileriyle tıpatıp aynı ücreti almasa bile o ülkelerin hayat standardına

uygun ücretle istihdam edildiğine göre, Türkiyeli işçiler o ülkelere göçtüğünde fiziksel üretkenlikleri bir hayli artmış olsa gerektir.

Özetleyelim: İmalat sanayii sektörlerinde gelişmiş ülkelerde çalışan başına katma değer ile Türkiye’de çalışan başına katma değer farkı, çalışan başına fiziksel üretim farkından ileri gelebilir. Fakat, sektörüne göre 2, 3, 4, hatta 5 kat olan katma değer farkı, çalışma süresi farkı veya iş yeri organizasyon farkı ile açıklanamaz. İşçilerin eğitim farkı üretkenliği etkilemekle beraber, dâvet üzerine gelişmiş ülkelere göçen işçilerin yurdunda kazandığı ücret ile gelişmiş ülkede kazandığı ücret arasındaki büyük fark, eğitimin de kendi başına çok önemli bir açıklayıcı olamayacağını göstermektedir.

Bu durumda fiziksel üretkenlik farkının önemli bir kısmı, gelişmiş ülkelerdeki ve Türkiye’deki adam başına düşen *sabit sermaye stoku* farkından kaynaklanmaktadır. Sabit sermaye stoku işçinin kullandığı âlet ve makineleri, işyeri binalarını, ulaşım ağlarını, iletişim sistemlerini, enerji üretim tesislerini ve dağıtım şebekelerini kapsar. Türkiye’den gelişmiş ülkeye göçüp orada çalışan işçi, Türkiye’dekinden çok daha büyük bir sermaye donanımının bulunduğu bir ortamda, çok daha üretken olabilmekte ve bu sebeple o ülkelere Türkiye’de kazandığından çok daha yüksek ücret alabilmektedir.

Gelişmiş ülkelere kıyasla Türkiye’de sermaye stok azlığının sebebi Türkiye’nin az gelişmişlik tarihindedir. Acaba Türkiye şu anda bu sermaye stok farkını kapatmak için gereken yatırımı yapmakta mıdır?

Tablo 2
1999 yılında bazı ülkelerin GSMH’sı, yatırım ve tasarruf oranı

	Fert başına GSMH \$	Fert başına GSMH \$ (sgp)	GSYİH’da yatırımın payı (%)	GSYİH’da tasarrufun payı (%)
ABD	30600	30600	19	17
Almanya	25350	22404	21	23
Çin	780	3291	40	42
Fransa	23480	21897	22	21
Güney Kore	8490	14637	27	34
İsveç	25040	20824	14	21
İtalya	19710	20751	18	22
Malezya	3400	7963	32	45
Türkiye	2900	6126	24	21

Kaynak: World Bank 2000.

İkinci tabloda Türkiye'nin 1999'da carî kurla hesaplanmış fert başına gayri safî millî hasılasının % 24'ünü yatırıma ayırdığı, yani adam başına 696 dolar yatırım yaptığı görülmektedir. Aynı yıl ABD'nde adam başına 5814 dolar, Almanya'da adam başına 5323 dolar, Fransa'da 5165 dolar, İsveç'te adam başına 3506 dolar, İtalya'da 3548 dolar yatırım yapıldı. Her yıl gelişmiş ülkeler sermaye stoklarına Türkiye'ye kıyasla adam başına çok daha fazla ilâve yapmaktadır.

Türkiye ile gelişmiş ülkeler arasında çalışan başına katma değer farkının bir kısmının fiziksel üretkenlik farkından kaynaklandığı doğru ise, ve bu fiziksel üretkenlik farkı da adam başına sermaye stok farkından ileri geliyor ise, *şimdiki yatırım gayretiyle Türkiye'de emeğin verimini gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaştırmanın imkânsız olduğu apaçıktır.*

Türkiye millî hasılası gelişmiş ülkelerinkinden çok daha az olduğuna göre, gelişmiş ülkeler kadar tasarruf ve yatırım yapamayacağı iddia edebilir. İkinci tablo, Doğu Asya'da birbirinden farklı büyüklükte ve gelir düzeyinde üç az gelişmiş ülkenin Türkiye'den daha yüksek tasarruf ve yatırım oranları gerçekleştirdiğini göstermektedir. Çin'in Türkiye'ye göre daha düşük bir gelir seviyesiyle tasarruf oranını % 42'ye, yatırım oranını % 40'a ulaştırdığını göstermektedir. Kısaca, Türkiye fert başına gelişmiş ülkeler kadar yatırım yapamasa bile, şimdiki tasarruf ve yatırım oranını katlayabilir. Türkiye'nin gelir düzeyi şimdiki tasarruf ve yatırım gayret zaafına mazeret olamaz.

Türkiye'nin tasarruf edilebilir ve yatırıma sevk edilebilir kaynaklarının önemli bir kısmı varlıklı sınıfların özel ve kamusal lüks tüketiminde çarçur edilmektedir. Birinci tabloda Türkiye'de, ABD'nde ve İsveç'te her alt sektörde katma değer ile ücret rakamları arasındaki oranların kıyaslaması, diğer ülkelere göre Türkiye'de imalat sanayiindeki bölüşümün adaletsizliğini yansıtmaktadır. Eğer Türkiye'de tasarruf ve yatırım oranları yüksek olsa idi bu çarpık katma değer bölüşümü, tasarruf ve yatırımı destekleyen bir uygulama olarak mazur görülebilirdi. Ancak Türkiye'de millî hâsılanın aslan payını alan sınıflar, bu aslan payını ziyan etmektedir.

Bu zarurî olmayan, gereksiz tüketime örnek vermek gerekirse: Türkiye (satın alma gücü paritesine göre) fert başına 3000 dolar gayri safî yurt içi hasılaya ulaştığı 1976-1984 yıllarında, bin nüfusa 12 ilâ 19 otomobil düşüyor-

du. Avusturya (1950-51'de) aynı gelir düzeyinde iken bin kişiye 9, İtalya (1951-52'de) aynı gelir düzeyinde iken bin kişiye 10 otomobil, Japonya (1960'da) aynı gelir düzeyinde iken 5 otomobil, Güney Kore (1978'de) aynı gelir düzeyinde iken 5 otomobil düşüyordu. Türkiye fert başına 4000 dolar gayri safî yurt içi hasılaya ulaştığı 1992'de bin nüfusa 37 otomobil düşüyordu. Aynı gelir düzeyinde iken bin kişiye düşen otomobil sayısı Almanya'da (1951'de) 16, Fransa'da (1950'de) 36, Avusturya'da (1956'da) 27, İtalya'da (1958'de) 30, Japonya'da (1963-64'te) 15, Güney Kore'de (1984'te) 12 idi (UNCTAD 1997: 181). Gerçi otomobil fiyatlarının zaman içinde azalmış olması bu kıyaslamaların çarpıcılığını azaltabilir. Ama meselenin özü, çok daha az maliyetli toplu taşıma imkânları dururken özel binek otomobili kullanmanın az gelişmiş ülkeler için lüks bir tüketim olduğudur. İthalat serbestisi de bu tüketimi körüklemektedir. (2000 yılının ilk 9 ayında Türkiye'de satılan yeni otomobillerin yarısından fazlası ithal mal idi.) Bu otomobil rakamlarının örneklediği lüks tüketimin bedeli az tasarruf, az yatırım, daha çok işsizlik ve yabancı sermayeye daha çok bağımlılıktır.

Gelişmiş ülkelerle Türkiye arasında çalışan başına katma değer farkı, kısmen de olsa fiziksel üretkenlik farkından ileri geliyor ise bunun en bariz neticesi Türkiye halkının gelişmiş ülkelere nazaran daha az maddî üretim yapabilmesi ve daha düşük bir maddî refah düzeyinde kalmasıdır.

3. Az gelişmişliğin etkenleri : dışarıya kaynak transferi

İkinci tabloda Türkiye'nin gayrisafî millî hâsılasının 1999'da cari kurla 2900 dolar, satın alma gücü paritesine göre 6100 dolar olduğunu göstermektedir. Satın alma gücü paritesi, çok sayıda mal ve hizmetten oluşan bir meta kümesinin ABD'ndeki ve diğer bir ülkedeki maliyetini karşılaştırarak o diğer ülkenin parası için bulunan nazari bir dolar kurudur. Belirli bir temsilî mal ve hizmet kümesinin Türkiye'de fiyatı 450 milyon lira, ABD'nde fiyatı 1000 dolar ise, Türk Lirasının satın alma gücü paritesi bir dolar = 450000 Lira olur. Zira Türkiye'de 450000 TL'nin satın aldığı metalar ABD'nde (ortalama olarak) bir dolara satın alınabilmektedir. Satın alma gücü paritesini Dünya Bankası ile Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar hesaplamaktadır.

Türkiye'nin satın alma gücü paritesi cari piyasa kurunun yarısı civarında seyretmektedir. Satın alma gücü paritesi 450000 TL, cari kur 900000 lira ol-

sun. Türkiye’de bir üretici 450000 TL’na ürettiği bir metalı ABD’ne ihraç ettiğinde, carî bir dolar = 900000 TL kurundan bu ihracatı karşılığında elli sent (yarım dolar) kazanmaktadır. Oysa satın alma gücü paritesine göre o metalın ABD’ndeki fiyatı (ortalama) bir dolar civarında olmalıdır. Türkiye’den ihraç edilen o metalın ABD’ndeki gerçek değerinin yarısı, yani elli sent Amerikalı ithalatçıya kalmaktadır. Türkiye bu ihracatta ihraç metalının ABD’deki değerine nispetle % 50 bir kazancı yitirmektedir. Öte yandan ABD’nde bir doları Türk lirasına çevirerek Türkiye’den ABD’nde alınabilecek meta miktarının kabaca iki misli satın alınabilmektedir.

Bütün az gelişmiş ülke paralarının dolar satın alma gücü pariteleri, carî dolar kurlarından düşüktür. Gelişmiş ülke paralarının dolar satın alma gücü pariteleri ise carî kurlarına yakındır, fazla sapmamaktadır. Neticede az gelişmiş ülkelerin bütün gelişmiş ülkelere yaptığı ihracat bir karşılıksız transfere yol açmaktadır. Az gelişmiş ülkeler, döviz kurlarının ülke paralarının nispi satın alma gücünü yansıtmamasından, kendi mallarını gelişmiş ülkelere ucuza vermektedir. Türkiye’nin bu yoldan 1995 yılında gelişmiş ülkelere (OECD ülkelerine) gayri safî millî hasılasının % 10’u kadar bir meblağı kaptırdığı hesaplanmıştır. 120 ülke için yapılan bu hesaplamada bu haksız ticaret kazancı yoluyla az gelişmiş ülkelere 1995’te OECD ülkelerine 1.2 ilâ 1.8 trilyon dolar arasında bir meblağ aktarıldığı tahmin edilmiştir. Bu, takriben OECD gayri safî millî hasılasının % 8’i, az gelişmiş ülkelerin gayri safî millî hasılasının % 24’üne eşit idi (Köhler 1998).

Gerçi bu hesap kabadır, zira satın alma gücü paritesinin hesabına ticareti yapılmayan mal ve hizmetler de girmektedir. Ülkeler arası kaynak transferini tam olarak ölçebilmek için sadece ticareti yapılan mal ve hizmetleri esas alan bir satın alma gücü paritesi kullanmak gerekirdi (ki yok). Ama bu husus, meselenin özünü değiştirmemektedir: Carî kurlarla kıyasladığımızda az gelişmiş ülkelerde ücretler gelişmiş ülkelere çok daha düşüktür; bu sebeple (carî kurlarla) az gelişmiş ülkelerin ihracatı gelişmiş ülkelerdeki ikame mallarına göre çok ucuza gitmektedir.

Türkiye’de fiyatlar cari kurla hesaplandığında gelişmiş ülkelere ucuz bulunmaktadır. İşçi ücretleri de cari kurla gelişmiş ülkelerdeki ücretlerden düşüktür. Ucuz işgücünden yararlanmak için çok uluslu şirketler sınaî üretimlerinin vasıfsız emekle üretilebilen kısmını az gelişmiş ülkelere yaptırmaktadır.

Bir araştırmaya göre Türkiye’de fason giysi imalatı yaptıran yabancı firmalar, ürünleri etiketleyip kendi lkelerinde Türkiye’deki üreticilere dediklerinin (carî kurdan) 4-5 katı fiyatla pazarlamaktadır (Dikmen 2000: 215, 243). Türkiye’de fason imalat yaptıran yabancı firmalar, Türkiye’de ücret düşüklüğünden ve fiyat düşüklüğünden olağanüstü bir kazanç sağlamaktadır.

Bu tür kazançlar Türkiye’nin kalkınmasını zorlaştırmaktadır. Ticaret serbestisi siyaseti sayesinde Türkiye gelişmiş ülkelerden tüketim malları, ve bu arada şöhretli markalı giysiler ithal etmektedir. Gelişmiş ülkelerin şöhretli etiketli giysileri Türkiye’ye kendi lkelerindekinden daha ucuz fiyatlarla ihraç edilmiyorsa, ünlü konfeksiyon markaları taşıyan (Türkiye’de veya başka bir az gelişmiş ülkede üretilmiş) *bir* birim giysi ithal etmek için, Türkiye’den (her biri aynı işlevi gören) etiketsiz *dört* veya *beş* birim giysi ihraç etmek gerekmektedir. Bu ticarete -dört birim Türkiye malı giysinin içerdiği göz nurunun, alın terinin, pamuktaki tarla veriminin, hava ve evre kirlenmesinin bedeli, gelişmiş ülke şirketlerine karşılıksız verilmekte, hibe edilmektedir. Bu bağış gelişmiş ülkelerde hem sermayedarların hem de işçilerin daha çok tüketim yapabilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda daha çok tasarruf ve yatırım yapmasına da elvermektedir. *Bu bağış, gelişmiş ülkelerin sabit sermaye biriktirmesini desteklemektedir; kendi sermaye biriktirme gayretimizi ksteklemektedir.*

Gelişmiş ülkelere karşılıksız kaynak transferi de olsa, bu ticaret sayesinde Türkiye’de işçilerin istihdam bulması bir teselli olabilir. Ama emeği ve ülkenin diğer kaynaklarını ucuza pazarlamanın sonu yoktur. Zira gelişmiş ülke ekonomilerine aynı surette eklemelenmek için yarışan yüz elli kadar ülke var. Türkiye, ucuz emeğe dayanan mamul iharacatı temelinde gelişmiş ülke piyasalarına eklemelenme siyasetini uyguladığı sürece, Güney Asya, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa lkeleri ile bu tip metarı ihraç edebilmek için ucuza çalışma rekabetini sürdürmeğe mecburdur.

Az gelişmiş ülkelerin birbirleriyle rekabeti, hepsinde yerli paranın gelişmiş ülke paraları karşısında carî (piyasa) değerini düşürme baskısı yaratmaktadır. Öte yandan yüz elli kadar az gelişmiş ülkenin rekabeti, kendi dış ticaret hadlerini azaltmaktadır. Petrol ihraç etmeyen az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadleri 1982-1988 yıllarında yılda ortalama yüzde 1.3, 1989-1996 arasında yılda ortalama yüzde 1.5 azaldı. Başka bir araştırmaya göre Avrupa

Birliğin az gelişmiş ülkelerle yaptığı *sinaî mamul* ithalat ve ihracatında 1979-1994 yıllarında ticaret hadleri yılda ortalama yüzde 2.2 Avrupa Birliği lehine, az gelişmiş ülkeler aleyhine değişti (UNCTAD 1996: 148.s. ve UNCTAD 1999: 85.s.). Gelişmiş ülkelerin üreticileri, rekabetin az olduğu ve ürün fiyatlarını kontrol edebildikleri, teknolojik bilgi gerektiren ürünlerde ihtisaslaşmış bulunmaktadır; onun için gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelerin fiyat rekabetinden tek taraflı olarak yararlanmaktadır.

Sonuçta az gelişmiş ülkeler aynı hacimde ithalat yapabilmek için, ihracat hacmini sürekli arttırmak zorundadır. Bu da az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkere yatırıma tahsis edilebilecek *maddî kaynakların sürekli ve artan oranda transfer edildiği* anlamına gelmektedir.

Türkiye’de plânsız programsız ve kontrolsüz ithalat, ihracat yapma ve ücretleri bastırma baskısını sürekli kılmaktadır. İthalat artışı sadece ihracata yönelik sektörlerdeki ücretleri etkilemekle kalmamaktadır. *İhracat sektörlerinde ücretleri düşük tutabilmek için diğer sektörlerdeki ve kamu kesimindeki ücretleri de zapturapt altına almak gerekmektedir.* İhracat yapmayan faaliyetlerde ücretler, hem ihracatçı sektörlerde çalışan işçilere emsal teşkil edebildiği için, hem de ihracatçı sektörlerde çalışanların geçimi için gerekli mal ve hizmetleri ucuz temin etmesi için düşük kalmak zorundadır.

4. Kalkınma konusunda gerçek dışı telkinler

Gelişmiş ülkelerin ve onların güdümündeki “uluslar arası” teşkilatların telkin ettiği küreselleşmeci politikaların başlıca kavramsal âletlerinden biri “etkinliği arttırmak”tır. İktisadî anlamda “etkinlik”, üretimde işgücünü, ham maddeyi vs. en tasarruflu şekilde kullanarak üretim maliyetini en aza indirmek, ve her malın sadece en ucuza üretildiği yerde üretilmesi ve başka yerde üretilmemesi demektir. Elbette ki bir ülkede üretim plânlamasında, yatırım plânlamasında etkinliği gözetmek kaynak israfını önlemek için çok önemlidir. Fakat gelişmiş ülkelerin yaydığı liberal ideolojide etkinlik kavramı, bir fikri sabit hâindedir. Liberal ideoloji, etkinliği arttırma hedefini, dünyada çarpında ve sınırları aşan bir ölçekte gerçekleştirilmeyi savunmaktadır. Bu sebeple etkinliği artırma amacı, “başkalarından ucuza üretmediğini ithal et” ilkesi, millî güvenlik, beslenmede kendine yeterli, işgücününün tam istihdamını sağlama, sabit sermaye birikimini hızlandırma, teknoloji üretmeyi öğrenme gibi birçok toplumsal amaçla çelişen siyasetlere zemin olmaktadır.

Kalkınma, bağımsızlık ve kendine yeterlikten söz edildikte gelişmiş ülkelerin bilim adamları ve bu ülkelerin güdümündeki örgütler “Liberal politikalara almaşık seçeneğiniz yoktur. Almaşık bir siyaset uygulamaya kalkışanlar Kuzey Kore, eski Arnavutluk, Küba, Afrika ülkeleri gibi marjinalleşir, dünya toplumundan dışlanır” sözleriyle az gelişmiş ülkelerin emekçilerinin zihinlerini bulandırmağa çalışmaktadır. Bu uyarı, görünürde otarşiye yönelmeyi (yani dünya ile bağları koparmayı) tenkit etmektedir. Oysa ki, kendi tasarruf imkânlarını seferber ederek yabancıların spekülâtif sermaye hareketlerine ve yabancı banka kredilerine bağımlılığı azaltmaya çalışmak, ithalatın ve ihracatın bileşimini değiştirmeğe çalışmak, teknolojide dışa bağımlılıktan kurtulmaya çalışmak otarşik bir ekonomi kurmak demek değildir, dünya ile bağları koparmayı gerektirmez. Bunlar kalkınmanın onsuz olmaz iktisadî hedefleridir. “Küba’ya, Afrika’ya benzersiniz, marjinalleşirsiniz” uyarısı otarşiye yönelmeyi tenkit ediyormuş gibi görünmekle beraber, aslında kalkınmağa yönelen ülkelere aba altından gelişmiş ülkelerin yaptırım tehdidini ifade etmektedir.

Türkiye’de kalkınmaya yönelik politikalar uygulama fikrinin gelişmiş ülkelerin ve onların güdümündeki kurumların tasvibini alması mümkün değildir. Yukarıda sunulan kaynak transferlerine dair tahlillerden bellidir ki gelişmiş ülkeler, kendi şirketlerinin faaliyetini etkileyecek ticaret ve finans politikalarını kolay kolay kabul etmez. Ne var ki Türkiye, kimsenin etkili bir abluka uygulayamayacağı, ticaretten vazgeçemeyeceği kadar büyük bir ekonomidir. Türkiye’nin kuzeyinde ve doğusunda Batı’dan bağımsız politikalar izleyen, enerji ve başka tabii kaynaklarca zengin, İran ve Rusya gibi komşuları vardır. Dünyada gelişmiş ülkelerden bağımsız, millî ve şahsiyetli politikalar izlemeğe gayret eden Hindistan, Çin, Brezilya gibi başka birçok ülke mevcuttur. Değil bütün dünyanın, gelişmiş ülkeler grubunun bile bir ülkeyi iktisadî tecrit siyasetinde birleşebildiği görülmüş değildir. Bu sebeple Türkiye, kalkınma sürecinde gelişmiş ülkelerle diplomatik ve siyasî sürtüşmeleri göze almak ve çeşitli alanlarda diğer az gelişmiş ülkelerle dayanışmaya girmek mecburiyetindedir. Türkiye için bugün uygulanan tam teslimiyetçi politikalar dışında çok geniş bir siyasî manevra sahası mevcuttur.

Öte yandan, Türkiye’nin mevcut iktisadî yapısından istifade eden, dışarıya kaynak transferinden pay alan zümrelerden bağımsızlığa ve kalkınmaya

yönelen politikaların uygulanmasını beklemek de beyhudedir. Onlar da Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarına harfiyen uymaz isek, Gümrük Birliği'nden çekilir isek, IMF ve Dünya Bankası'na bağımlılıktan kurtulmaya çalışır isek felâketlerin başlayacağını ve Türkiye ekonomisinin ayakta duramayacağını iddia etmektedir. Oysa gerçek bu iddianın tam zıttıdır. Türkiye ekonomisini yabancı sermayeye, yabancı teknolojiye bağımlı kılan, emeğimizi sürekli ucuzlatma mecburiyetini arttıran ve sabit sermaye birikimini köstekleyen, bu dış taahhütlerin, anlaşmaların, birleşmelerin dayattığı politikalarıdır.

5. Kalkınma stratejisi nasıl olmalı?

Yukardaki tahlillerden şu netice çıkmaktadır: Türkiye'nin kalkınması sabit sermaye yatırımlarına, eğitim ve araştırma geliştirme yatırımlarına çok daha fazla kaynak ayırmayı gerektirmektedir. Türkiye'nin yatırıma tahsis edilebilecek kaynakları lüks tüketim ve israf yoluyla ziyan edilmekte ve bir kısmı da gelişmiş ülkelere aktarılmaktadır.

Ülkemizde büyük bir tasarruf potansiyeli mevcuttur ve bu potansiyel, lüks, zarurî olmayan tüketimi ve israfı azaltarak kısa sürede seferber edilebilir. Türkiye'nin millî hâsılada tasarruf ve yatırım oranlarını %40 gibi bir seviyeye çıkarmaması için bir sebep yoktur. Bunu Türkiye'den daha fakir ülkeler başarmıştır. Kalkınma stratejisinin temel ilkeleri tasarrufu ve yatırımı mümkün merteye artırmak ve ülkeyi teknoloji üretir hâle getirmektedir.

Dışarıya kaynak transferini kısa vadede önlemek mümkün değildir. Türkiye'nin yakıt, ham madde, makine-teçhizat gibi elzem ithalatını gerçekleştirebilmesi için ihracat yapması gerektiği aşîkârdır. Türkiye, düşük ücretle ürettip (dış değerine göre) ucuz fiyatla mal ihraç ettiği sürece ticarete dışarıya reel kaynak transferi sürecektir. Bu transfer, ihracatta emek-yoğun basit ve harcıâlem teknoloji ile üretilen metallerin payının azalması ve kendi ürettiğimiz yeni teknolojilere dayanan metallerin payının artması ile azalacaktır. (Türk parasının kurunu satın alma gücü paritesine düşürmek sorunu çözmez; böyle bir kur politikası uygulansa ihracatımız benzer ürünler ihraç eden (ve aynı şekilde gelişmiş ülkelere kaynak transfer eden) diğer az gelişmiş ülkelerin rekabetine dayanamaz.)

Bu sebeple, ithalatımızı mümkün merteye kalkınma için zarurî olan mal ve hizmetlerin tedariki ile sınırlamamız gerekir. Bu suretle Türkiyeli işçileri

lüzumsuz yere (gereksiz ithalatı karşılamak için) başka fakir ülkelerin işçileriyle ücret rekabetinden korumağa çalışmak gerekir. Ayrıca ülkemizin emekçilerin alın teriyle zar zor kazandığı döviz gelirlerinden enerji ara malı ve ham madde ithalatına tahsis edilenden geriye kalan kısmını mümkün mertebe ülkemizde üretilmeyen yatırım malı ithalatında kullanmak gerekir. Bu suretle işgücünün fiziksel verimini yükseltecek sabit sermaye birikimi hızlandırılmış olur. Ancak bütün bunların ithalat ve döviz kullanımı üzerinde devletin sıkı bir kontrol ihdas etmesini, zarurî olmayan tüketim malı ithalatını ve turizm amaçlı dış seyahatları caydırmasını gerektirir.

Ülkede seferber edilen tasarrufları sabit sermaye yatırımlarına tahsis etmek için finans sisteminin (bankaların, menkul kıymet piyasalarının, sigorta şirketlerinin) hakikî işlevini yapması gerekir. Bu işlev tasarrufları yatırıma aktarmak ve yatırımın rizikosunu sosyalleştirmektir. Finans sisteminin ekonominin reel sektörlerindeki istikrarsızlıklar için bir tampon işlevi görmesi gerekir. Bunu başaran finans sistemi kalkınmaya katkı yapar. Finans sisteminin ekonomi için bir istikrarsızlık ve belirsizlik kaynağı olmaması için her türlü spekülâtif faaliyeti engellemek gerekir. Bunun için hanehalkı kesiminin tasarruflarının mevduatta toplanması, ve banka sisteminin mevduatı tamamen yatırım kredilerine dönüştürmesi gerekir. Ülkede sabit sermaye yatırımlarını teşvik eden ortam yaratmak için menkul kıymet borsalarında da fiyat dalgalanmalarından kazanma faaliyetini (spekülasyonu) asgariye indirecek tedbirler almak gerekir. Firmaların hisse senet değerlerinin dalgalanması firma yöneticilerinin dikkatini ve enerjisini yatırımdan malî piyasalara çeker. Bu dalgalanmaların azaltılan tedbirler, menkul kıymet borsalarını kumarhane olmaktan çıkarıp, sigorta şirketlerinin ve emekli sandıklarının uzun vadeli malî plasman yaptığı piyasalar hâline getirir.

Sabit sermaye yatırımı yapabilecek firmaların, üreticilerin önemli bir müşkülü gelecekte döviz kuru ve faiz hadlerinin belirsizliğidir. Kur belirsizliğini azaltmak ve kurların istikrarını artırmak için ülkemize giren ve ülkemizden çıkan sermaye transferlerinin kontrol edilmesi gerekir. Bu kontrol, faiz hadlerinin fon yöneticilerinin kaprislerinden koruyacak ve yabancı ülkelerdeki finansal dalgalanmaların tesirinden uzaklaştıracaktır.

Aşağıda sayılan somut politika önerileri hem makroiktisadî istikrarı sağlamaya hem de ekonomiyi bir kalkınma rayına oturmaya yarar.

Finans sistemine yönelik kısa vadede gerçekleştirilebilecek somut tedbirler şunlardır:

1. Devletin iç ve dış borçları konsolide edilmelidir. İç borç konsolidasyonu kısmî olabilir. Konsolidasyon süreci başlarken bono ve tahvillerin değerinin düşmesinden yararlanarak devletin bunları satın alabilir. Konsolidasyon sonucunda banka sisteminin likidite sıkıntısına düşmesini TCMB kredileriyle önlemek gerekir.
2. Kamunun bundan sonra borçlanmasında faiz hadleri ve hangi bankaların ne miktarda kamunun borçlanma senetlerinden alacağı idarî kararlarla saptanmalıdır.
3. Banka sistemi plânlı bir rasyonelleştirmeye tâbi tutulmalıdır.
4. Bankaların mevduat ve TCMB kredileri dışında kaynak kullanması sıkı bir kontrol altına alınıp izne tâbi tutulmalıdır. Bankaların dışardan borçlanması denetim altına alınmalıdır.
5. Bankaların konut kredileri özendirilebilir ancak tüketim harcamalarına verilen krediler denetim altına alınmalıdır.
6. Küçük üreticilere hizmet veren ihtisaslaşmış kamu bankalarını özelleştirmemelidir.
7. Cari işlemlerle ilgili olduğu kanıtlanmayan banka döviz transferleri yasaklanmalıdır.
7. Banka ve büfelerde döviz alım satım işlemlerinden (%5 gibi) vergi kesilmelidir.
8. Menkul kıymet borsalarında spekülâtif ikinci el alım-satım faaliyetini azaltacak şekilde muamele vergisi oranlarını artırmak, alım satım günlerini azaltmak ve saatlerini kısaltmak, endeksin belirli alt ve üst sınırları aşması hâlinde borsada seansa son vermek gibi tedbirler uygulanmalıdır.

Makroiktisadî istikrar sağlamak için uygulanabilecek somut politikalar şunlardır:

1. Hükûmetin önayak olduğu, işçi ve memur sendika konfederasyonlarının, ziraat odalarının, diğer meslek örgütlerin, esnaf ve zanaatkâr ör-

gütlerinin ve Odalar - Borsalar Birliğinin oluşturduğu bir toplumsal mutabakata dayanan ve başlıca sınaî ve hizmet fiyatlarının geçici olarak dondurulmasına dayanan bir istikrar programı uygulanmalıdır.

2. Özelleştirmenin bir kaynak yaratma aracı olarak kullanılmasına son verilmelidir. Millî savunma, ulaştırma, iletişim, enerji dağıtımı ve madencilik gibi stratejik sektörlerdeki KİT'leri, tarımdaki ve geri kalmış yörelerdeki KİT'leri ve emekçilerin kullandığı temel üretim girdilerini ve tüketim malları üreten sektörlerdeki KİT'leri özelleştirmeye son verilmelidir.
3. İstikrar programı uygulamaya konuluncaya kadar, kamu çalışanlarının maaşları ve ücretleri hedeflenen enflasyona değil, gerçekleşen enflasyona göre ayarlanmalıdır.
4. Ülke içinde üretilen lüks tüketim mallarından alınan dolaylı vergilerin oranları yükseltilmelidir.
5. Lüks tüketim malı ithalatının maliyetini artıracak gümrük - dışı engellemeler (akreditif taleplerinde yüksek nakit teminatları alınması vs.) uygulanmalıdır.
6. Kaçak iktisadî faaliyetleri ve yolsuzlukları caydırmakta ve vukuunda tespit ederek yaptırım uygulamakta esas araç olan maliye müfettişliği, hesap uzmanlığı, banka murakıplığı, çalışma bakanlığı müfettişliği, gümrük müfettişliği gibi faaliyetleri etkin hâle getirilmelidir. Özel teşebbüsler hakkında her türlü istihbarat merkezîleştirilmelidir. Özel teşebbüslerin ve kamu kurumlarının denetiminde çalışanları temsil eden sendikalar ve meslek kuruluşlarıyla eşgüdüm ilke olmalıdır.
7. Boş tutulan (sahibinin kiraya vermediği ve içinde sürekli ikamet etmediği) konutlardan emlâk vergisi oranları yüksek tutulmalıdır.

Yukarıdakilere ilâveten, kalkınmaya yönelik daha uzun vadeli tedbirler olarak şunlar önerilebilir.

1. Özel sektör için yönlendirici, kamu sektörü için emredici iktisadî plân-lama başlatılmalıdır.
2. AB ile Gümrük Birliği anlaşması fesh edilmelidir.

3. Toplumsal refahın gerektirdiği ve kalkınmanın gerektirdiği mal ve hizmetlerle yerli üretim kapasitesini karşılaştırarak gerekli ithalat bileşimi belirlenmeli ve gereksiz ithalatı caydırıcı tedbirler alınmalıdır.
4. Firmaların ithal edilen malları yurtdışı üretmeğe yönelik yatırım projeleri teşvik edilmelidir.
5. Rekabet Kurulu imalat ve hizmet sektörlerindeki işletmelerin minimum etkin ölçekle çalışmalarını sağlayacak birleşme, yatırım koordinasyonu, yeni firmaların girişini teşvik veya zorlaştırma gibi uygulamalar yapılmalıdır.
6. Dış İşleri teşkilatından da yararlanarak ihracatımızın bileşimini değiştirme çabasını destekleyecek şekilde dünya çapında piyasa istihbarat faaliyeti geliştirilmelidir.
7. TCMB para politikasında, faiz politikasında, kur politikasında birini öncelik olarak sabit sermaye birikimini kabul etmeli; fiyat istikrarı ile kalkınma arasındaki gerekleri arasında toplumun çoğunluğunun ihtiyaçlarına göre tercihler yapılmalıdır.
8. TCMB banka sisteminin kredilerini kalkınma plânının gerektirdiği şekilde tahsis etmesini sağlamalıdır.

Kaynakça

- Dikmen, Ahmet Alpay. 2000. **Global Commodity Production and Ideologies of Work: Cases of Textiles Production in Turkey**. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Figueroa, Hector. 1996. **In the name of Fashion: Exploitation in the Garment Industry**. NACLA Report on the Americas. XXIX: 4. 34-40.
- Köhler, Gernot. 1998. "The Structure of Global Money and World Tables of Unequal Exchange". **Journal of World Systems Research**. 4(2), Fall.
- UNCTAD 1997. **Trade and Development Report 1997**. Geneva: United Nations.
- UNIDO. 2000. **International Yearbook of Industrial Statistics**. Cheltenham: Edward Elgar.
- World Bank. 2000. **World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty**. New York: Oxford University Press.